

Słownik pojęć związanych z Twierdzą Kraków

2023-01-09

Z myślą o początkujących eksploratorach, jak i tych, którym terminy z zakresu architektury obronnej nie są obce, stworzony został słownik najważniejszych pojęć związanych z Twierdzą Kraków. Słownik ten jest zbiorem terminów, które dzisiejszym języku używane są rzadko, a konieczne są swobodnego poruszania się po zagadnieniach związanych z twierdzą.

- **Armata** – działo służące do strzelania płaskim torem lotu pocisku celów będących w polu widzenia.
- **Basteja** – element fortyfikacji w formie niskiej i przysadzistej baszty lub budowla zbudowana na planie podkowy, wysunięta przed mury obronne, skąd można było prowadzić ogień artyleryjski i strzelecki. Stosowana była od XVI do XVIII wieku.
- **Bastion** – element fortyfikacji, ziemny lub murowany, zbudowany na planie pięciokąta, włączony w ciąg murów lub wałów zwanych kurtynami, który likwidował martwe pola ostrzału. Stosowany od XVI do XIX wieku.
- **Bateria:**
  - dzieło obronne zwane też działobitnią, pozwalające na ustawienie czterech–sześciu dział;
  - zespół artylerii lufowej lub raketowej prowadzące wspólny ostrzał.
- **Blokhauz** – nieduży umocniony wojskowy budynek ze strzelnicami.
- **Cytadela** – samodzielne dzieło obronne stanowiące punkt centralny twierdzy. Na terenie własnym służyła do ochrony mieszkańców w przypadku ataku wroga, na terenach zdobytych – do utrzymania nowych poddanych w posłuszeństwie. Wewnątrz cytadeli znajdowały się: punkt dowodzenia, koszary, magazyny i inne budynki o charakterze niebojowym, czasami też więzienie.
- **Czoło** – część umocnień dzieła obronnego, na przykład fortu, zwrócona w stronę potencjalnego przeciwnika.
- **Działo** – ogólna nazwa artyleryjskiej broni palnej bez względu na kaliber, który musiał być większy niż 20 mm.
- **Dzieło obronne** – obiekt służący do aktywnej obrony lub zespół takich obiektów.
- **Element fortyfikacji** – istotna część dzieła obronnego pełniąca konkretną funkcję (obrona bliska, daleka, funkcje schronowe, przeszkodowe, komunikacyjne).
- **Fort** – samodzielne dzieło obronne, niepowiązane z sąsiednimi stałymi kurtynami (murami lub wałami), a jedynie strefami ognia.
- **Fort artyleryjski** – fort z lat siedemdziesiątych–osiemdziesiątych XIX wieku dostosowany przede wszystkim do obrony dalekiej realizowanej za pomocą ciężkich armat stojących na pozycjach otwartych.

- **Fort główny** – fort stanowiący ośrodek obrony, zazwyczaj o dużych wymiarach, służący zarówno do obrony dalekiej, jak i bliskiej.
- **Fort pancerny** – fort, którego zasadnicze środki rażenia (artyleria, stanowiska piechoty) chronione są ruchomymi (wieże) i/lub nieruchomymi (kopuły, kazamaty, tarcze) osłonami pancernymi.
- **Fort piechoty** – fort służący głównie do obrony bliskiej realizowanej przez piechotę uzbrojoną w broń strzelecką, później maszynową oraz lekką artylerię.
- **Fort pośredni** – zwany też fortem międzypolowym, łącznikowym, zbudowany pomiędzy sąsiednimi fortami, które nie mogły współdziałać z uwagi na odległość lub ukształtowanie terenu. Zazwyczaj był mniejszy i często nowocześniejszy od fortów głównych.
- **Fort rozproszony** – fort składający się ze stanowisk i schronów luźno rozrzuconych w terenie bez geometrycznie uformowanej fosy, trudny do wykrycia i nakrycia ogniem. Forty tego typu pochodzą z początków XX wieku.
- **Fosa** – przeszkoda przeciwko atakującym w postaci rowu, wypełniona wodą lub – częściej – zasiekami. W przypadku fos chroniących forty były one przestrzeliwane wzdłużnie z wałów lub kaponier.
- **Haubica** – działo o kalibrze z reguły od 100 mm wzwyż, o krótkiej lufie, małej prędkości początkowej pocisku, strzelające pod stromym kątem w górę (stromotorowo). Haubica była przeznaczona do rażenia celów ukrytych za zasłonami terenowymi – wzgórzem, lasem, murem – oraz do niszczenia umocnień.
- **Jaszcz** – jednoosiowy pojazd do przewożenia amunicji do dział, najczęściej ciągnięty przez konie i przyczepiany do przodka, na którym jechała załoga i do którego przymocowywano działo.
- **Kamuflaż** – wszelkie środki malarskie, scenograficzne i ogrodnicze służące deformacji optycznej dzieła fortyfikacyjnego w celu dezinformacji i dezorientacji wroga.
- **Kaponiera** – element fortyfikacji ulokowany wewnątrz fosy pozwalający na jej ostrzał wzdłużny oraz na kontrolę bliskich podejść do dzieła fortyfikacyjnego.
- **Kawerna** – schron wykuty w skale.
- **Kazamata** – (z języka włoskiego *casa di morte* – dom śmierci) zamknięta komora pozwalająca na prowadzenie ognia z dział lub broni strzeleckiej, chroniąca załogę przed rażeniem pociskami przez przeciwnika. Początkowo budowana do obrony czynnej, później nazwę tę stosowano na komory wykorzystywane także do celów magazynowych, mieszkalnych, a nawet więziennych.
- **Kleszcze** – mury lub wały tworzące zamkniętą linię łamaną pozwalającą na

likwidowanie kątów martwych na przedpolu. Stosowane w fortyfikacjach głównie w XVIII wieku.

- **Kocie uszy** – rodzaj kaponiery podwójnej z dziedzińcami w środku i dwoma zamkniętymi elementami w kształcie bastei.
- **Koszary szyjowe** – koszary dla załogi, często umocnione i uzbrojone, usytuowane z tyłu fortu, czyli w szyi.
- **Laboratorium artyleryjskie** – pomieszczenie w forcie, gdzie napełniano pociski i sporządzano ładunki miotające.
- **Luneta** – zwana też półksiężycem. Dzieło fortyfikacyjne z początków historii Twierdzy Kraków zbliżone kształtem (jeśli patrzy się od góry) do półksiężyca.
- **Międzypole** – pole ostrzału między fortami.
- **Moździerz** – krótkolufowe działo służące pierwotnie do rażenia z ukrycia piechoty, strzelające na krótki dystans. Od końca XIX wieku moździerze wykorzystywano także do niszczenia pozycji ufortyfikowanych.
- **Mitralieza** – kartaczownica, broń wielolufowa mogąca prowadzić ogień ciągły. Poprzedniczka karabinu maszynowego.
- **Oporopowrotnik** – element konstrukcji działa, który służy do zmniejszenia odrzutu lufy i powrotu jej do położenia przed strzałem (oraz uzyskania tego samego kąta podniesienia), przez co armata prawie nie zmienia swojego położenia, a wystrzelwane przez nią pociski trafiają w to samo miejsce.
- **Ostróg - blokhauz**, schron bojowy lub mały fort piechoty.
- **Pancerz fortyfikacyjny** – żelazna lub stalowa, ruchoma lub nieruchoma osłona dział, broni maszynowej, stanowisk strzeleckich i obserwacyjnych. Ciężkie pancerze fortyfikacyjne miały chronić stanowiska przed bezpośrednim trafieniem pociskami artyleryjskimi. Lekkie pancerze chroniły bramy, okna, drzwi przed podmuchem wybuchu i odłamkami.
- **Potajnik** lub **poterna** – przejście podziemne łączące elementy fortyfikacji, wykorzystywane przez przemieszczających się żołnierzy, aby nie narażać się na ostrzał. To również przejście podziemne łączące wnętrza fortecy z przedpołem, aby obrońcy fortu mogli dokonać niespodziewanego kontrataku.
- **Przedpole** – tereny położone poza murami lub przed frontem fortu, które pozostają w zasięgu ostrzału obrońców.
- **Redita** – murowana budowla z działobitniami (stanowiskami dział i ich obsługi); centrum fortu reditowego z połowy XIX wieku.

- **Reduta** – dzieło fortyfikacyjne wybudowane na planie kolistym, kwadratowym lub wielobocznym, którego załoga mogła prowadzić samodzielną obronę.
- **Rokada lub droga rokadowa** – droga wojskowa, która biegła równolegle lub skośnie do linii umocnień i umożliwiała przegrupowanie wojsk oraz sprzętu, a także dostarczenie za- pasów do fortów.
- **Schron bierny** – schron, który służy do ochrony ludzi, sprzętu bojowego, zapasów, ale nie prowadzi się z niego ognia.
- **Schron bojowy** – schron, skąd załoga może prowadzić ogień z typów broni, do których został przystosowany.
- **Schron główny** – schron, w którym mieściły się główne magazyny amunicji do dział, a także często pomieszczenia załogi.
- **Schron pogotowia** – schron dla załogi działa lub piechoty pozwalający przetrwać ostrzał nieprzyjaciela i szybko włączyć się do walki.
- **Sponson** – element konstrukcyjny fortyfikacji służący do obrony bocznej (flankowej) wykonany z płyt pancernych, często ruchomy (w pewnym zakresie – najczęściej tam, gdzie umieszczano uzbrojenie służące do ostrzeliwania celów na zewnątrz), wyposażony w zabezpieczenie strzelających przed wrogimi pociskami.
- **Szaniec** – ogólna nazwa fortyfikacji polowych. Mógł być zamknięty (reduta) lub otwarty (redan).
- **Szyja** – tył fortu zakończony umocnieniami lub połączenie przodu bastionu z wnętrzem fortu.
- **Tradytor** – element fortu, później samodzielne dzieło obronne służące do obrony międzypolowej, osłaniane od czoła masywem fortu lub odpowiednio ufortyfikowanym nasypem.
- **Twierdza:**
  - całość obiektu fortecznego, na przykład duży zamek;
  - zespół obiektów tworzących twierdzę od twierdzy bastejowej do twierdzy fortowej.
- **Zapole** – przestrzeń pomiędzy linią fortów i centrum twierdzy.